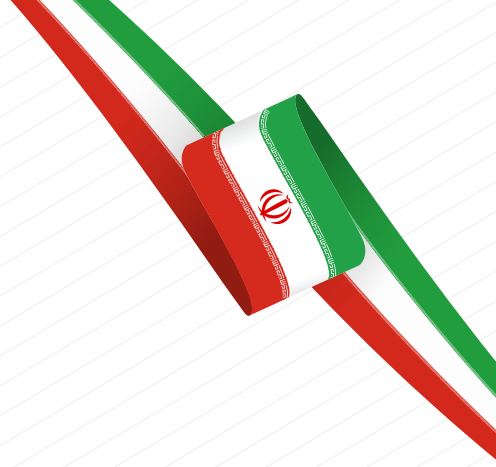

مؤسسه مطالعات پژوهش های بازرگانی

دستفروشی و فروش سیار؛ چالش ها و راهبردهای سیاستی در ایران

بهمن ۱۴۰۴

فهرست مطالب

۵	چکیده مدیریتی
۹	۱. مقدمه
۱۰	۲. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای رسمی و غیررسمی در اقتصاد کشورها
۱۰	۱-۲. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای رسمی
۱۲	۲-۲. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای غیررسمی
۱۳	۳. نقش و اهمیت کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی در اقتصاد کشورها
۱۳	۱-۳. ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری
۱۴	۲-۳. انعطاف‌پذیری زمانی و مکانی فعالیت
۱۴	۳-۳. کاهش هزینه‌های زیرساختی
۱۴	۴-۳. افزایش تنوع در خدمات و محصولات
۱۴	۵-۳. ارتقای فرهنگ کارآفرینی
۱۴	۶-۳. افزایش رقابت و تعدیل قیمت‌ها
۱۵	۷-۳. تنوع‌بخشی به ساختار بازار
۱۵	۴. نقش کسب‌وکارهای سیار در حمایت از تولید داخلی و توسعه اقتصاد غیررسمی
۱۵	۱-۴. حمایت عملی از تولیدکنندگان داخلی
۱۵	۲-۴. کاهش وابستگی به کالاهای وارداتی
۱۶	۳-۴. ارتقای آگاهی مصرف‌کنندگان
۱۶	۴-۴. خلق فرصت‌های اقتصادی در شرایط محدود
۱۶	۵-۴. پاسخ‌گویی به نیازهای خاص بازار
۱۶	۶-۴. پایداری در شرایط بحران و رکود
۱۷	۷-۴. بستری برای نوآوری‌های کوچک
۱۷	۸-۴. تسهیل دسترسی به کالا و خدمات در مناطق محروم

۱۷	۵. تحلیل سهم کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی در تولید ناخالص داخلی کشورها
۱۸	۵-۱. کشورهای در حال توسعه
۱۹	۵-۲. کشورهای توسعه‌یافته
۱۹	۶. بررسی تطبیقی قوانین و مقررات مربوط به فعالیت دست‌فروشی و فروش سیار در کشورهای مختلف جهان
۲۰	۶-۱. آلمان
۲۰	۶-۲. ایالات متحده آمریکا
۲۰	۶-۳. بریتانیا
۲۰	۶-۴. ژاپن
۲۰	۶-۵. هند
۲۱	۶-۶. چین
۲۱	۶-۷. فرانسه
۲۱	۷. تحلیل جایگاه دست‌فروشی و فروش سیار در ایران
۲۱	۷-۱. بررسی قوانین دست‌فروشی و فروش سیار در ایران
۲۴	۷-۲. بررسی مقررات اجرایی دست‌فروشی و فروش سیار در ایران
۲۷	۷-۳. بررسی چالش‌های دست‌فروشی در ایران
۲۹	۷-۴. تحلیل اثرگذاری کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی بر شاخص‌های کلان اقتصادی ایران
۳۱	۸. راهکارهای سیاستی برای ساماندهی کسب‌وکارهای دست‌فروشی در ایران
۳۳	منابع و مراجع

چکیده مدیریتی

از جمله بخش‌های سازمان نیافته اقتصاد کشورها، که با کمترین سرمایه‌گذاری، بیشترین فرصت برای ایجاد اشتغال نیروی کار را فراهم می‌کند، دستفروشی خیابانی است. باید توجه داشت که در همه کشورها فرصت‌های شغلی در بخش‌های سازمان یافته محدود است و این بخش‌ها برای همه اقشار جامعه اشتغال فراهم نمی‌کنند. براین اساس فعالیت افراد در عرضه کالا و خدمات در خیابان با استفاده از ابزار و ماشین‌آلات سیارمختلف یا بدون آن‌ها، از جمله ساده‌ترین راه‌ها، برای کسب درآمد برای زندگی بخشی از افراد جامعه است. عامل اصلی این حوزه برای انتخاب بخش غیرسازمان یافته به دلیل در دسترس بودن، انعطاف‌پذیری در تعیین زمان و مکان، تنها با تکیه بر منابع محلی و مقیاس نسبتاً کوچک فعالیت است.

فعالیت دست‌فروشان خیابانی اگرچه در همه کشورها ضروری بوده و از اهمیت بالایی در اقتصاد کلان برخوردار است، اما نیازمند سازماندهی و آماده کردن شرایط و پیش‌نیازهای حداقلی است. فعالیت این‌گونه کسب‌وکارها، از چند بعد در اقتصاد کشورها دارای اهمیت است. از جمله کارکردهای مهم این کسب‌وکارها، تامین اقلام و محصولات (کالا و خدمات) مورد نیاز بخش آسیب‌پذیر و کم‌درآمد جامعه با قیمتی مقرون به صرفه است. کسب‌وکارهای دستفروشی خیابانی و سیار همچنین موجب ایجاد اشتغال برای بخش زیادی از افراد جامعه شده و در تامین محصولات مورد نیاز بخش عمده‌ای از مردم نیز تأثیر بسزایی دارند. در نتیجه، این فعالیت‌ها اهمیت زیادی در زنجیره تأمین و عرضه محصولات و همچنین اشتغال جامعه دارند. وجود مشاغل غیررسمی همچون دست‌فروشی بر اقتصاد مناطق مختلف شهر و روستا تأثیر مثبتی دارد، با توجه به

این موضوع، دولت در سطح ملی و محلی (شهرداری)، باید حضور دستفروشان خیابانی را با مبنای قانونی مشخص تسهیل کند تا آنها همچنان بتوانند با رعایت قوانین و مقررات مربوطه فعالیت خود را انجام و گسترش دهند.

در کشورهای مختلف، دست‌فروشی و کسب‌وکار سیار، نه تنها در جایگاه یک فعالیت اقتصادی غیررسمی بلکه به عنوان بخشی از فرهنگ شهری و ابزاری برای توسعه عدالت اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است:

- **تجربه هند:** این کشور با تصویب قانون ملی در سال ۲۰۱۴ برای شناسنامه‌دار کردن دست‌فروشان و صدور مجوز رسمی برای فعالان این کسب‌وکارها از فروشندگان خیابانی حمایت کرد. تصویب قانون ملی تشکیل کمیته‌های محلی برای تعیین مکان‌های مجاز فعالیت این‌گونه کسب‌وکارها و حل اختلافات بین فعالان و کسب‌وکارهای دیگر از دیگر اقدامات مهم این کشور بود. نتیجه این اقدامات کاهش درگیری با مأموران شهری، افزایش امنیت شغلی و بهبود منظر شهری بود.
- **تجربه تایلند:** دولت تایلند با راه‌اندازی بازارهای شبانه و فضاهای اختصاصی امکان فعالیت شبانه دست‌فروشان در بازارها (تعطیلی کسب‌وکارهای رسمی در این زمان) با طراحی شهری مناسب برای فروشندگان خیابانی را فراهم نموده است. ساماندهی قوانین و مقررات و زیرساخت‌های لازم برای فعالیت‌های این کسب‌وکارها با نظارت شهرداری و ارائه خدمات بهداشتی و امنیتی به فعالان این کسب‌وکارها از دیگر اقدامات مفید در این زمینه می‌باشد. در این کشور، دست‌فروشی بخشی از جاذبه‌های گردشگری محسوب می‌شود. نتیجه این اقدامات جذب گردشگر بیشتر و استفاده از ساعات شبانه برای ایجاد اشتغال نیروی کار و حمایت از تولید محصولات مورد تقاضا در این بازارها مثل انواع پوشاک، صنایع دستی، آرایشی و بهداشتی و...، افزایش درآمد فروشندگان خیابانی و کاهش بساط‌گستری در معابر عمومی بود.
- **تجربه مالزی:** فراهم کردن همکاری و تعامل شهرداری‌ها و تشکل‌های صنفی مرتبط با دست‌فروشان برای تعیین فضاهای مشخص و مناسب برای فعالیت دست‌فروشان. ارائه آموزش‌های شروع و تداوم کسب‌وکار دست‌فروشی در زمینه رعایت استانداردهای سلامت و بهداشت به متقاضیان فعالیت دست‌فروشی. دولت‌ها با طراحی فضاهای شهری مناسب، نورپردازی و نظافت مستمر، این فعالیت‌ها را به بخشی از برند شهری تبدیل کرده‌اند. نتیجه این اقدامات افزایش کیفیت خدمات دست‌فروشی از جمله رعایت استانداردهای مصوب در زمینه سلامت و بهداشت تامین و عرضه محصولات، کاهش درگیری بین دست‌فروشان و کسبه رسمی و شکل‌دهی و ارتقاء استانداردهای مختلف نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در برند شهری دست‌فروشی بود.

- **تجربه بنگلادش:** اجرای پروژه‌هایی با مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد برای ارائه وام‌های خرد و آموزش مهارت‌های فروش و ساماندهی فروشندگان خیابانی در بازارهای محلی با نظارت اجتماعی از اقدامات اساسی این کشور می‌باشد. نتیجه این اقدامات شامل کاهش فقر شهری از طریق ایجاد درآمد مناسب برای بخش زیادی از افراد که از ابعاد مختلف توان ایجاد کسب‌وکار رسمی ندارند، کمک به تامین محصولات مورد نیاز اقشار کم درآمد با صرف هزینه کمتر و در کل با گسترش کسب‌وکارهای خیابانی منجر به افزایش مشارکت اقتصادی اقشار کم درآمد در اقتصاد شهرها شدند.
- **تجربه ترکیه:** این کشور اقدام به ساماندهی دست‌فروشان و برگزاری منظم روزبازارها در همه مناطق شهری و روستایی نموده است. در شهرهای مختلف این کشور، شهرداری‌ها با ایجاد بازارهای محلی و فضاهای اختصاصی برای فروشندگان خیابانی، نظم شهری را حفظ کرده‌اند. فروشندگان با پرداخت هزینه‌ای اندک، مجوز فعالیت در این بازارها دریافت می‌کنند و از خدمات شهری بهره‌مند می‌شوند. در هر محله یک روز در هفته روزبازار محلی (حتی در بازارهای رسمی) تحت نظارت و کنترل متولیان زیرمجموعه شهرداری با مشارکت دست‌فروشان کالا و خدمات با توجه به قوانین و مقررات مصوب و مشخص ایجاد و محصولات با قیمت و کیفیت مناسب عرضه می‌شود. در این روزبازارها، خوراکی‌ها و نوشیدنی‌های سنتی و بومی مورد تایید عرضه می‌گردند.
- **تجربه برزیل:** در عمده شهرهای این کشور، برنامه‌هایی برای آموزش فروشندگان خیابانی در زمینه بهداشت، حسابداری و بازاریابی اجرا شده است.

پس از بررسی تجربیات کشورهای مختلف می‌توان چالش‌های دست‌فروشی در ایران را به شرح زیر بیان کرد:

- نبود ساماندهی قانونی و شهری (فقدان چارچوب حقوقی مشخص برای فعالیت دست‌فروشان، برخورد‌های سلیقه‌ای از سوی نهادهای شهری).
- تضاد منافع در سیاست‌گذاری مرتبط با ارایه مجوز کسب‌وکارهای رسمی (نمایندگان تشکل‌های صنفی کسب‌وکارهای رسمی، متولی صدور پروانه کسب هستند. در نتیجه به شدت با فعالیت دست‌فروش و فروش سیار برخورد می‌کنند).
- آسیب به منظر شهری و فضاهای عمومی (بساط‌گستری در پیاده‌روها و خیابان‌ها باعث آشفتگی بصری و کاهش کیفیت محیط شهری شده است).
- ناامنی شغلی و فقدان حمایت اجتماعی (دست‌فروشان فاقد بیمه، بازنشستگی و حمایت‌های قانونی هستند و در معرض آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی قرار دارند).

- درگیری با مأموران شهری (برخوردهای گاه خشونت‌آمیز با دست‌فروشان، به‌ویژه در متروها و بازارهای پرتدد، موجب نارضایتی عمومی و بی‌اعتمادی به نهادهای شهری شده است).
- رشد بی‌رویه به‌دلیل بحران‌های اقتصادی (تورم، بیکاری و رکود اقتصادی باعث افزایش ورود افراد به این حوزه شده، بدون آن‌که زیرساخت‌های لازم برای ساماندهی فراهم باشد).

در پایان می‌توان راهکارهای پیشنهادی زیر را برای رفع چالش‌های دست‌فروشی در ایران با توجه به تجربیات جهانی در این حوزه مطرح نمود:

۱. ساماندهی قانونی و شهری

- ایجاد چارچوب حقوقی مشخص برای فعالیت دست‌فروشان و صنوف سیار، شامل صدور مجوز، تعیین ساعات و مکان‌های مجاز، تصویب استانداردهای نرم‌افزاری و سخت‌افزاری.
- احداث بازارچه‌های محلی با غرفه‌های ارزان‌قیمت برای استقرار دست‌فروشان، مانند طرح اجراشده در میدان تجریش و چهارراه ولیعصر.

۲. انجام مطالعات میدانی و طبقه‌بندی دست‌فروشان

- شناسایی دقیق تعداد، نوع کالا، میزان سرمایه و اهداف اقتصادی دست‌فروشان در شهرها و مناطق مختلف برای برنامه‌ریزی جهت محل و زمان فعالیت.

۳. توانمندسازی و آموزش

- ارائه آموزش‌های رایگان در زمینه بهداشت، بازاریابی، حسابداری و حقوق شهری برای ارتقاء کیفیت خدمات.
- حمایت از دست‌فروشان در مسیر تبدیل به کسب‌وکارهای رسمی از طریق وام‌های خرد و مشاوره کسب‌وکار.

۴. تغییر رویکرد مدیریتی

- جایگزینی برخوردهای سلبی با رویکردهای مشارکتی و حمایتی، با تأکید بر «حق بر شهر» و عدالت اجتماعی.
- مشارکت نهادهای مدنی، اتحادیه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در طراحی و اجرای سیاست‌های ساماندهی.

۵. ایجاد تعادل میان منافع شهری و اقتصادی

- طراحی فضاهای شهری با در نظر گرفتن نیازهای دست‌فروشان، شهروندان و کسبه رسمی.
- استفاده از فناوری برای ثبت نام، پرداخت عوارض، و نظارت بر فعالیت‌ها بدون ایجاد فشار فیزیکی.

۱. مقدمه

کسب‌وکار گسترده دستفروشی در خیابان، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، یک پدیده جذاب است. با رشد فناوری و استفاده از ابزارها و روش‌های نوین در تولید محصولات مختلف به خصوص در کشاورزی، به تدریج بخشی از نیروی کار از تولید خارج و به مرور تعداد قابل توجهی از آنها، از مناطق روستایی به شهرها مهاجرت کرده‌اند. این افراد (کارگران) بدون آموزش رسمی، معمولاً به سمت اقتصاد غیررسمی گرایش پیدا می‌کنند. در این بین فعالیت دستفروشی خیابانی که در زمینه تهیه و عرضه کالا و خدمات در فضاهای عمومی شهرها در سازه‌های غیردائم انجام می‌گیرد، از جمله محل‌های مناسب برای فعالیت این مهاجرین است.

فروشنندگان خیابانی یا دستفروشان، نقش مهمی در اقتصادهای شهری و منطقه‌ای در کشورهای مختلف جهان دارند. فعالان این بخش بزرگ، دسترسی آسان، ارزان و در کیفیت‌های متفاوت برای طیف گسترده‌ای از کالاها و خدمات را در فضاهای عمومی فراهم می‌کنند. از جمله مهم‌ترین محصولات مورد عرضه در این بازارها می‌توان به انواع میوه‌ها و سبزیجات تازه، لبنیات، پوشاک، کفش، صنایع دستی، تولیدات خانگی، لوازم آشپزخانه، لوازم الکترونیکی مصرفی، خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها، برخی مصالح ساختمانی سبک، قطعات خودرو، تعمیرات، خدمات فنی و برخی فعالیت‌های خدماتی اشاره کرد. در این بین تأثیر رشد فزاینده جمعیت در شهرها که عمدتاً با افزایش سریع مهاجرت از مناطق روستایی به مراکز شهری همراه است، در تحولات این کسب‌وکارها موثر می‌باشد. چراکه با شتاب شهرنشینی، مشکلات اشتغال نیروی کار بیشتر شده و کسب‌وکارهای دستفروشی و فعالیت‌های سیار راهی برای ایجاد اشتغال شده‌اند. بدین ترتیب نیروی کار شهری که همراه با گسترش مهاجرت از روستا و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ‌تر، سریع‌تر از اشتغال ایجاد شده در بخش شهری اقتصاد رشد کرده، بخشی از نیروی کار را به سمت فعالیت‌هایی چون دست‌فروشی هدایت کرده است. بر این اساس بدون توجه به فعالیت‌هایی همچون دست‌فروشی، کسب‌وکارهای رسمی زیرمجموعه زنجیره تامین و عرضه کالا و خدمات، قادر به ایجاد اشتغال برای همه نیروی کار ساکن در مناطق شهری و حومه آن نمی‌باشند. در نتیجه دست‌فروشی فرصت‌هایی برای امرار معاش بخش مازاد نیروی کار رسمی را تامین می‌کند. ارزش افزوده و اشتغال فعال در بخش غیررسمی، سهم قابل توجهی در اقتصاد و بازار کار در بسیاری از کشورها دارد (جدول ۱).

جدول (۱). سهم تاجران غیررسمی و فروشندگان خیابانی در اشتغال شهرها، در برخی شهرهای جهان (۲۰۱۲) (درصد)

دست فروش‌ها			فروشنندگان غیررسمی			
زن	مرد	کل	زن	مرد	کل	
آفریقا:						
۱۴.۴	۱۲.۹	۱۳.۵	۳۶.۷	۲۸.۸	۳۱.۹	نیامی - نیجر
۱۶.۳	۱۷.۱	۱۶.۷	۵۰.۱	۳۷	۴۲.۹	واگادوگو - بوركینافاسو
۲۸.۲	۱۲	۱۹.۹	۶۴.۹	۳۲.۶	۴۸.۳	باماكو - مالي
۱۷.۳	۹.۴	۱۳	۴۶.۶	۲۰	۳۲.۱	داكار - سنگال
۲۳.۳	۸.۲	۱۶	۵۶.۶	۲۳.۱	۴۰.۵	آبیجان - ساحل عاج
۳۵	۹.۶	۲۴	۶۲.۷	۲۰.۸	۴۴.۶	لومه - توگو
۲۶.۹	۷.۹	۱۸.۸	۶۱.۶	۱۹.۷	۴۳.۸	کوتونو - بنین
۱۷.۳	۱۳.۲	۱۵.۳	۳۵.۳	۳۱.۶	۳۳.۵	آنتاناناریوو - ماداگاسکار
آمریکای لاتین:						
۱۱.۷	۶.۶	۹.۲	۳۷.۶	۱۸.۴	۲۸.۱	لیما - پرو
آسیا:						
۱۷.۱	۵	۱۱.۳	۳۳.۸	۱۷.۹	۲۶.۲	هانوی - ویتنام
۱۵.۷	۷.۲	۱۱.۳	۳۵.۱	۲۴.۴	۲۹.۵	هوشی مین - ویتنام

Source: Roever and Skinner (2016)

در جدول ۱، سهم تاجران غیررسمی و فروشندگان خیابانی در اشتغال نیروی کار به جزء بخش کشاورزی برخی از شهرها در قاره‌های آفریقا، آمریکای لاتین و آسیا در سال ۲۰۱۲ آورده شده است. باتوجه به اطلاعات جدول مذکور بخش‌های غیررسمی بین ۲۶٫۲ تا ۴۸٫۳ درصد اشتغال در این شهرها را پوشش می‌دهد. در این بین دست‌فروشی ۹٫۲ تا ۲۴ درصد اشتغال را در بخش‌های غیررسمی در این شهرها داشته است.

۲. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای رسمی و غیررسمی در اقتصاد کشورها

۲-۱. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای رسمی

کسب‌وکارهای رسمی به مجموعه فعالیت‌های اقتصادی اطلاق می‌شود که در چارچوب قوانین و مقررات دولتی فعالیت می‌کنند.^۱ این نوع کسب‌وکارها دارای ثبت قانونی، پرداخت مالیات، رعایت الزامات حقوقی نیروی کار، و شفافیت در فرآیندهای مالی و اجرایی هستند. نقش این کسب‌وکارها در تثبیت بنیان‌های اقتصادی، ایجاد اشتغال، و توسعه پایدار بسیار حیاتی است. به عبارت دیگر کسب‌وکارهای رسمی یکی از ارکان بنیادین اقتصاد ملی محسوب می‌شوند که از طریق شفافیت مالی، الزامات قانونی، و کارایی عملیاتی نقش مستقیم در افزایش تولید ناخالص داخلی، بهبود شاخص‌های کلان اقتصادی، توسعه تجارت خارجی و ارتقای رفاه اجتماعی ایفا می‌کنند.

۱. سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۴)

در ادامه، طبقه‌بندی اصلی این کسب‌وکارها در کشورهای مختلف در قالب جدول (۲) ارائه شده است:

جدول (۲). تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای رسمی در اقتصاد کشورها

طبقه‌بندی کسب‌وکار	انواع کسب‌وکارها	نوع فعالیت	هدف
تولیدی	صنایع خودروسازی، نساجی، داروسازی، الکترونیک، غذایی و شیمیایی	تولید کالاهای اساسی و صنعتی در واحدهای سازمان یافته صنعتی با بهره‌گیری از فناوری و نیروی کار متخصص	تأمین نیازهای بازار داخلی و صادراتی، تقویت تولید ملی
خدماتی	خدمات مالی، آموزشی، درمانی، حمل‌ونقل، مشاوره، IT، گردشگری	ارائه خدمات تخصصی و عمومی به افراد و سازمان‌ها، به صورت حضوری یا مجازی و با استفاده از نیروی انسانی ماهر	اشتغال‌زایی، ایجاد ارزش افزوده، ارتقاء کیفیت خدمات اجتماعی
خرده‌فروشی	فروشگاه‌های فیزیکی و آنلاین در حوزه پوشاک، مواد غذایی، لوازم	توزیع مستقیم کالا به مصرف‌کننده نهایی از طریق شبکه‌های فیزیکی و دیجیتال	تحریک تقاضای داخلی، بهبود توزیع کالا، تقویت بازار مصرف
مالی و بانکی	بانک‌ها، مؤسسات مالی، بیمه، سرمایه‌گذاری	ارائه خدمات مالی، اعتبارات، بیمه، مدیریت دارایی‌ها تحت نظارت نهادهای تنظیم‌گر	حفظ پایداری مالی، تخصیص منابع، حمایت از چرخه اقتصادی
فناوری اطلاعات و ارتباطات	شرکت‌های نرم‌افزار، سخت‌افزار، خدمات اینترنتی و ابری	توسعه و ارائه خدمات دیجیتال و فناوری با رویکرد نوآوری و تعامل جهانی	تحول دیجیتال اقتصاد، جذب سرمایه انسانی فناور، اتصال به بازارهای بین‌المللی
حمل‌ونقل و لجستیک	شرکت‌های حمل‌زمینی، هوایی، دریایی، ریلی، پست و زنجیره تأمین	جابجایی کالا و مسافر، مدیریت زنجیره تأمین و تسهیل تجارت داخلی و بین‌المللی	کاهش هزینه مبادله، افزایش کارایی تجاری، گسترش بازارها
آموزشی	مدارس، دانشگاه‌ها، مؤسسات آموزشی عمومی و خصوصی	ارائه آموزش در حوزه‌های عمومی، تخصصی و مهارتی به گروه‌های مختلف جامعه	توسعه سرمایه انسانی، توانمندسازی نیروی کار، ارتقای سطح علمی
بهداشتی و درمانی	بیمارستان‌ها، کلینیک‌ها، داروخانه‌ها، مراکز تشخیصی	ارائه خدمات سلامت و درمان تحت استانداردهای ایمنی و نظارت وزارت بهداشت	ارتقای سطح سلامت عمومی، کاهش بیماری‌ها، افزایش رفاه اجتماعی
گردشگری و مهمان‌نوازی	هتل‌ها، رستوران‌ها، آژانس‌های مسافرتی، مراکز گردشگری	خدمات مسافرت، اقامت، پذیرایی و راهنمایی گردشگران در مناطق مختلف کشور	جذب گردشگر، توسعه فرهنگی، ایجاد اشتغال در مناطق توریستی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۲-۲. تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای غیررسمی

کسب‌وکارهای غیررسمی یا بخش غیررسمی اقتصاد، به فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که خارج از چارچوب‌های حقوقی و نظارتی کشورها انجام می‌گیرند^۱. این فعالیت‌ها فاقد ثبت قانونی، پوشش‌های بیمه‌ای، و التزام به نظام مالیاتی رسمی بوده و غالباً بدون مجوزهای دولتی ادامه می‌یابند. با وجود کاستی‌های ساختاری، این کسب‌وکارها نقش بسزایی در تأمین معاش، اشتغال‌زایی محلی و پویایی اقتصادی دارند؛ به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه.

۲-۲-۱. ویژگی‌های عمومی کسب‌وکارهای غیررسمی

- عدم شمول در نظام‌های حقوقی و مالیاتی رسمی
- انعطاف‌پذیری بالا و هزینه راه‌اندازی پایین
- نبود حمایت‌های بیمه‌ای و قانونی برای فعالان این بخش
- سهم قابل توجه در اشتغال غیررسمی و گردش کالایی و خدماتی در مقیاس محلی

در جدول (۳)، طبقه‌بندی اصلی این کسب‌وکارها در کشورهای مختلف ارائه شده است:

جدول (۳). تحلیل ساختاری کسب‌وکارهای غیررسمی در اقتصاد کشورها

طبقه‌بندی کسب‌وکار	انواع کسب‌وکارها	نوع فعالیت	هدف
فروش سیار و دست‌فروشی	عرضه کالا در فضاهای عمومی بدون مجوز یا مکان ثابت	فروش محصولات مصرفی مانند خوراکی، پوشاک و لوازم خانگی بدون ثبت قانونی	پاسخ‌گویی به نیازهای روزانه شهروندان و کسب درآمد در حاشیه اقتصاد رسمی
مشاغل خانگی و خوداشتغالی	تولید صنایع دستی، خدمات پخت‌وپز، تعمیرات جزئی در محیط‌های مسکونی	انجام فعالیت‌های اقتصادی با محوریت منزل، فاقد ساختار سازمانی	تأمین مالی خانواده، تولید خرد، و ایجاد اشتغال درون خانگی
کارگران روزمزد فاقد قرارداد	کار در حوزه‌های ساختمانی، خدماتی، کشاورزی و نظافت	فعالیت بدون قرارداد رسمی، فاقد بیمه اجتماعی و امنیت شغلی	کسب درآمد روزانه و بهره‌گیری از فرصت‌های شغلی موقت
کسب‌وکارهای آنلاین غیررسمی	فروش در شبکه‌های اجتماعی یا پلتفرم‌های محلی بدون ثبت حقوقی	ارائه کالا یا خدمات به صورت دیجیتال بدون شناسایی مالیاتی یا نظارت رسمی	بهره‌برداری از بستر مجازی برای تجارت خرد و ارتباط مستقیم با مصرف‌کننده
مشاغل سنتی و خانوادگی	خیاطی، کفاشی، نجاری و خدمات محلی توسط خانواده‌ها	فعالیت‌های اقتصادی موروثی با ساختار سنتی، اغلب خارج از چارچوب تحول‌های فناورانه	حفظ شیوه‌های معیشتی سنتی، تأمین نیاز جوامع محلی، حفظ هویت فرهنگی اقتصادی

۱. سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۴)

هدف	نوع فعالیت	انواع کسب‌وکارها	طبقه‌بندی کسب‌وکار
پاسخ‌گویی به تقاضای کالاهای مقرون به صرفه و تأمین نیاز مصرف‌کنندگان کم‌درآمد	فروش کالاهای ارزان قیمت، وارداتی یا دست‌دوم بدون نظارت‌های بازرگانی یا ثبت رسمی	فروشگاه‌های خیابانی، بساطی‌ها، بازارهای محلی بدون مجوز	خرده‌فروشی در بازارهای غیررسمی
تسهیل حمل‌ونقل شهری و روستایی با هزینه کمتر و دسترسی گسترده‌تر	جابجایی مسافر و کالا به صورت غیررسمی، بدون ثبت قانونی یا قرارداد کاری	تاکسی شخصی، وانت بار، سرویس‌های مسافر خصوصی	حمل‌ونقل غیررسمی
ارتقاء امنیت غذایی، تأمین معیشت روستایی و اشتغال‌زایی در مناطق محروم	تولید و عرضه محصولات کشاورزی در قالب غیررسمی، با چالش‌هایی در حوزه بهداشت و بازاریابی	فعالیت کشاورزان خرد، دامداران، فروش محصولات محلی	کشاورزی غیررسمی
رفع نیازهای فنی جوامع کم‌برخوردار، اشتغال‌زایی در مناطق شهری و نیمه‌صنعتی	ارائه خدمات تعمیرات در محل یا فضاهای غیررسمی، با هزینه پایین و بدون ساختار رسمی	تعمیر لوازم خانگی، خودرو، وسایل الکترونیکی توسط افراد فاقد مجوز	خدمات تعمیر و نگهداری غیررسمی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۳. نقش و اهمیت کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی در اقتصاد کشورها

فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی، به‌ویژه کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و حتی توسعه‌یافته، نقشی حیاتی در پویایی اقتصادی ایفا می‌کنند. این مشاغل با ایجاد فرصت‌های شغلی، کاهش هزینه‌ها و افزایش رقابت، تأثیر قابل توجهی بر ساختار و عملکرد اقتصادی دارند. مایکل تودارو در فصل اشتغال جهان سوم کتاب «توسعه اقتصادی» بخش غیررسمی شهری را به عنوان یکی از اجزای کلیدی بازار کار در کشورهای در حال توسعه معرفی می‌کند که عمدتاً از فعالیت‌های کوچک‌مقیاس، غیرثبت‌شده و فاقد مقررات رسمی تشکیل شده‌اند. این بخش، که با ویژگی‌هایی مانند ورود آسان، فناوری کاربر، بهره‌وری پایین و درآمدهای ناپایدار شناخته می‌شود، نیروی کار مازاد شهری را جذب می‌کند و به دلیل ناتوانی بخش رسمی در ایجاد مشاغل کافی، به‌ویژه در پی شهرنشینی سریع و مهاجرت روستایی-شهری، گسترش یافته است. تودارو تأکید می‌کند که عواملی مانند نوع تمرکز سرمایه‌گذاری‌ها در شهرهای بزرگ، به پدیده غول‌پیکری شهری و افزایش هزینه‌های تراکم منجر شده که بهره‌وری نیروی کار غیررسمی را کاهش می‌دهد. با این حال، این بخش با ایجاد مازاد اقتصادی، آموزش عملی نیروی کار غیرماهر و استفاده از منابع محلی، نقش مهمی در اقتصاد شهری ایفا می‌کند.

مدل هریس-تودارو نشان می‌دهد که مهاجرت روستایی-شهری، ناشی از تفاوت‌های مورد انتظار دستمزد واقعی شهری-روستایی، می‌تواند نرخ بیکاری شهری را افزایش دهد، زیرا ایجاد مشاغل رسمی جدید، مهاجران بیشتری را جذب می‌کند. این امر در کشورهای در حال توسعه با شکاف درآمدی بالاتر تشدید می‌شود و به رشد اشتغال غیررسمی دامن می‌زند. تودارو برای مدیریت چالش‌های این بخش، سیاست‌هایی

نظیر تقویت پیوندهای میان بخش‌های رسمی و غیررسمی، کاهش موانع مقرراتی، آموزش مهارت‌ها و توسعه یکپارچه روستایی را پیشنهاد می‌کند تا فشارهای مهاجرتی کاهش یابد. این راهبردها به منظور افزایش بهره‌وری بخش غیررسمی، کاهش نابرابری‌ها و حرکت به سوی توسعه متعادل طراحی شده‌اند.^۱ در ادامه، ابعاد مختلف اهمیت این کسب‌وکارها مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۳-۱. ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری

براساس برآورد سازمان بین‌المللی کار^۲، نزدیک به ۲ میلیارد نفر از جمعیت جهان در سال ۲۰۱۸ از اقتصاد غیررسمی امرار معاش می‌کردند. بدین ترتیب نزدیک به ۶۰ درصد از کارگران جهان در فعالیتهای غیررسمی اشتغال دارند. باید توجه داشت که فعالیتهای غیررسمی هم در کشورهای توسعه‌یافته و پردرآمد و هم کشورهای در حال توسعه و کم‌درآمد و تقریباً در تمامی مناطق و در فرآیندهای زنجیره تامین و عرضه محصولات مختلف وجود دارد. بطورکلی بخش قابل توجهی از اشتغال در فعالیتهای غیررسمی شهری در این چهار رسته شغلی: کارگران خانگی، فروشندگان خیابانی و عرضه‌کنندگان خدمات خیابانی و جمع‌کننده ضایعات، بازیافت و زباله فعالیت دارند.^۳

- کسب‌وکارهای سیار بستر مناسبی برای ورود افراد فاقد سرمایه قابل توجه به بازار کار فراهم می‌کنند.
- در کشورهای با نرخ بالای بیکاری، این نوع مشاغل به‌عنوان منبع درآمد پایدار برای اقشار کم‌درآمد شناخته می‌شوند.
- رشد این فعالیتهای با ارتقای اشتغال‌زایی، موجب بهبود شاخص‌های رفاه اجتماعی می‌شود.

۳-۲. انعطاف‌پذیری زمانی و مکانی فعالیت

امکان فعالیت در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، این کسب‌وکارها را برای گروه‌هایی با محدودیت‌های خاص از جمله افراد دارای مسئولیت‌های خانوادگی یا محدودیت‌های جسمی، مناسب می‌سازد.

۳-۳. کاهش هزینه‌های زیرساختی

با حذف نیاز به مکان ثابت، هزینه‌های جاری و سرمایه‌گذاری اولیه به حداقل می‌رسد؛ این موضوع دسترسی افراد به بازار کار را تسهیل می‌کند.

۳-۴. افزایش تنوع در خدمات و محصولات

۱. تودارو و اسمیت (۱۳۹۹)

2. International Labour Organization (ILO)

۳. سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۴)

کسب‌وکارهای سیار به ارائه خدمات متنوع، نوآورانه و به‌روز می‌پردازند که می‌تواند نیازهای متغیر جامعه را به‌صورت پویا پاسخ دهد و به تحریک رقابت در بازار منجر شود.

۳-۵. ارتقای فرهنگ کارآفرینی

این نوع فعالیت‌ها با تقویت روحیه کارآفرینی در میان افراد جامعه، زمینه را برای خلق راهکارهای خلاقانه جهت تأمین معیشت فراهم می‌سازند.

۳-۶. افزایش رقابت و تعدیل قیمت‌ها

- عرضه محصولات با هزینه پایین‌تر به دلیل کاهش سربار، کسب‌وکارهای رسمی را به بهبود کیفیت و کاهش قیمت‌ها ترغیب می‌کند
- حضور فعال این مشاغل در مراکز پرتردد، دسترسی مصرف‌کنندگان به محصولات متنوع‌تر و ارزان‌تر را امکان‌پذیر می‌سازد.
- قابلیت واکنش سریع به تغییرات بازار، این کسب‌وکارها را از منظر چابکی در تصمیم‌گیری اقتصادی، متمایز می‌سازد.

۳-۷. تنوع‌بخشی به ساختار بازار

- دسترسی مستقیم و نزدیک‌تر به مشتریان امکان شناسایی دقیق‌تر نیازهای بازار را فراهم می‌کند.
- ورود سریع کسب‌وکارهای سیار به عرضه محصولات جدید، توسعه انتخاب‌های مصرف‌کنندگان را به دنبال دارد.
- آزادی در انتخاب محل فعالیت، به گسترش جغرافیایی دسترسی به خدمات متنوع منجر می‌شود.

۴. نقش کسب‌وکارهای سیار در حمایت از تولید داخلی و توسعه اقتصاد غیررسمی

۴-۱. حمایت عملی از تولیدکنندگان داخلی

کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی‌ها غالباً به‌عنوان حلقه ارتباطی میان تولیدکنندگان محلی و مصرف‌کنندگان عمل می‌کنند. بسیاری از این کسب‌وکارها مستقیماً محصولات تولیدی کشاورزان، صنعتگران و هنرمندان محلی را بدون واسطه به فروش می‌رسانند. برای مثال، فروشنده‌ای که در یک خیابان پرفرفت‌وآمد صنایع دستی بومی مثل کیف‌های چرمی دست‌دوز یا زیورآلات سنتی عرضه می‌کند، نه تنها به حفظ هنرهای بومی کمک می‌کند بلکه درآمد مستقیمی را برای تولیدکننده آن کالاها ایجاد می‌نماید.

- ایجاد بازارهای محلی در مناطق شهری و روستایی، تولیدکنندگان خرد را به فعالیت بیشتر و بهبود

کیفیت ترغیب می‌کند.

- عرضه محصولات کشاورزی فصلی، مانند سبزیجات تازه یا میوه‌های محلی، توسط فروشندگان سیار می‌تواند فروش روزانه کشاورزان را افزایش داده و ضایعات محصولات را کاهش دهد.
- در حوزه صنایع دستی، بسیاری از فروشندگان سیار به فروش محصولات بومی مثل ظروف سفالی، پارچه‌های سنتی و فرش‌های کوچک رو می‌آورند که معمولاً در فروشگاه‌های رسمی به راحتی قابل یافتن نیستند.

۲-۴. کاهش وابستگی به کالاهای وارداتی

با ترویج مصرف کالاهای داخلی و تقویت حضور تولیدکنندگان محلی در بازار، کسب‌وکارهای سیار می‌توانند به تدریج وابستگی به واردات کالاهایی که مشابه آن‌ها به صورت داخلی تولید می‌شود را کاهش دهند. برای نمونه، عرضه لباس‌های تولید داخل در نقاط پرتردد شهری به جای محصولات وارداتی با برندهای خارجی، می‌تواند الگوی خرید مصرف‌کنندگان را تغییر دهد.

۳-۴. ارتقای آگاهی مصرف‌کنندگان

حضور کسب‌وکارهای سیار در فضاهای عمومی همچون بازارها، ایستگاه‌های مترو، نمایشگاه‌های خیابانی و رویدادهای فرهنگی، بستری مناسب برای معرفی ویژگی‌های محصولات داخلی به عموم مردم فراهم می‌کند. به عنوان مثال، فروشنده‌ای که ویژگی‌های یک محصول بومی مثل خواص درمانی گیاهان دارویی یا فرایند ساخت دستی یک زیورآلات را برای مشتریان شرح می‌دهد، به شکل عملی نقش یک «سفیر فرهنگی و تولیدی» را ایفا می‌کند.

۴-۴. خلق فرصت‌های اقتصادی در شرایط محدود

در کشورهایی که مشاغل رسمی به دلایل بوروکراتیک، کمبود سرمایه یا تحصیلات کافی برای بسیاری در دسترس نیستند، کسب‌وکارهای سیار راه‌حلی انعطاف‌پذیر و قابل دسترس‌اند. یک مثال رایج، فروش غذای خانگی از طریق چرخ دستی در نزدیکی ادارات یا دانشگاه‌هاست؛ فردی با کمترین سرمایه می‌تواند ظرف مدت کوتاهی وارد بازار شده و درآمد روزانه داشته باشد. این مدل، به‌ویژه برای زنان خانه‌دار، افراد دارای معلولیت یا کسانی که سابقه کاری رسمی ندارند، بسیار مؤثر و فراگیر است. معاملات نقدی و مستقیم در این بازارها، گرچه در آمار رسمی ثبت نمی‌شوند، ولی حجم قابل توجهی از گردش مالی محلی را شکل می‌دهند.

۴-۵. انعطاف‌پذیری در عرضه کالا و پاسخگویی به نیازهای خاص بازار

دست‌فروشان اغلب محصولاتی را عرضه می‌کنند که در بازارهای رسمی یا فروشگاه‌های بزرگ کمتر موجود است. برای مثال:

- فروش کتاب‌های دست‌دوم با قیمت پایین‌تر برای دانشجویانی که توان خرید نسخه‌های نو ندارند.
- عرضه غذاهای قومی مانند "سمبوسه بلوچی" یا "کوفته تبریزی" در مناطق شهری به عنوان نماینده‌ای از تنوع غذایی ایران.

۴-۶. پایداری در شرایط بحران و رکود

در شرایطی مانند همه‌گیری کرونا، که بسیاری از فروشگاه‌ها بسته شدند، کسب‌وکارهای سیار با تغییر مکان و سبک فروش (مثلاً با رعایت پروتکل‌ها یا خدمات بیرون‌بر) توانستند فعالیت خود را حفظ کنند. این نشان‌دهنده قدرت انطباق‌پذیری و چابکی این مدل اقتصادی است.

۴-۷. بستری برای نوآوری‌های کوچک

کسب‌وکارهای سیار اغلب با نوآوری در ارائه خدمات یا محصولات، پیشرو در پاسخگویی به نیازهای جدید بازار هستند:

- استفاده از اپلیکیشن‌های پیام‌رسان برای گرفتن سفارش قبل از تحویل کالا
- طراحی بسته‌بندی‌های خلاقانه برای محصولات بومی جهت جذب مشتریان جوان‌تر
- اجرای تخفیف‌های مناسبی یا فروش فوق‌العاده در مکان‌های شلوغ شهری.

۴-۸. تسهیل دسترسی به کالا و خدمات در مناطق محروم

کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی‌ها با انعطاف‌پذیری در محل فعالیت و کاهش وابستگی به زیرساخت‌های پیچیده، نقشی مؤثر در بهبود شرایط زندگی در مناطق محروم و کم‌برخوردار دارند. این مشاغل با ارائه مستقیم کالاها و خدمات در نقاطی که فروشگاه‌های رسمی حضور ندارند، شکاف دسترسی را پر می‌کنند. برای مثال، فروشندگان سیار می‌توانند در مناطق روستایی کالاهای ضروری مانند مواد غذایی، پوشاک یا لوازم خانگی را عرضه کرده و نیازهای فوری ساکنین را پاسخ دهند. همچنین، خدمات تخصصی نظیر تعمیرات، مشاوره بهداشتی یا آموزش‌های کوتاه‌مدت، که در مراکز تجاری ثابت کمتر یافت می‌شوند، از طریق این کسب‌وکارها قابل ارائه‌اند.

از منظر اقتصادی، حضور فروشندگان در نزدیکی محل زندگی مردم، به کاهش چشمگیر هزینه‌های حمل‌ونقل و زمان دسترسی کمک می‌کند. در عین حال، شرایط پرداخت انعطاف‌پذیر مانند خرید نقدی

یا اقساطی، این امکان را فراهم می‌سازد تا افراد با توان مالی محدود نیز بتوانند مایحتاج خود را تهیه کنند. ارتباط مستقیم با جامعه محلی، شناخت دقیق‌تری از نیازها فراهم کرده و موجب شکل‌گیری شبکه‌های کوچک عرضه و تقاضا در سطح محلی می‌شود. این الگو به ویژه در مناطقی که زیرساخت‌های تجاری رسمی وجود ندارد، راهکاری عملی برای ارتقای عدالت اقتصادی و اجتماعی محسوب می‌شود.

۵. تحلیل سهم کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی در تولید ناخالص داخلی کشورها

فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی از جمله دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار، بسته به ساختار اقتصادی، سیاست‌های قانونی و سطح توسعه‌یافتگی کشورها، سهم متغیری از تولید ناخالص داخلی (GDP) را به خود اختصاص می‌دهند. این سهم در کشورهای در حال توسعه اغلب قابل توجه است و در کشورهای توسعه‌یافته، محدودتر ولی همچنان اثرگذار محسوب می‌شود. عوامل تأثیرگذار بر سهم دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار از تولید ناخالص داخلی را می‌توان در چندین مورد برشمرد:

- **پذیرش اجتماعی:** در برخی کشورها، دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار به‌طور گسترده‌ای پذیرفته شده و حتی بخشی از فرهنگ شهری محسوب می‌شوند. این می‌تواند موجب افزایش سهم این کسب‌وکارها در اقتصاد شود.

- **ساختار اقتصادی:** در کشورهای با اقتصادهای کمتر توسعه‌یافته، بخش غیررسمی معمولاً سهم بزرگ‌تری از GDP را در دهه اخیر (۲۰۱۴ تا ۲۰۲۴) تشکیل می‌دهد. این امر به دلیل کمبود فرصت‌های شغلی در بخش رسمی است.

- **دولت و نظارت‌ها:** در کشورهایی که دولت‌ها نظارت سخت‌گیرانه‌تری بر بخش‌های غیررسمی دارند، سهم دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار از GDP ممکن است کم‌تر باشد، زیرا بسیاری از این کسب‌وکارها یا به‌طور غیررسمی فعالیت می‌کنند یا از فعالیت در بخش‌های قانونی و مالیاتی خودداری می‌کنند.

- **آموزش و نوآوری:** در کشورهای توسعه‌یافته، کسب‌وکارهای سیار ممکن است از فناوری‌های نوین استفاده کنند و به همین دلیل سهم بیشتری از بازار را جذب کنند. این می‌تواند تأثیر مستقیمی بر سهم آنها در تولید ناخالص داخلی داشته باشد.

سهم دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار از تولید ناخالص داخلی در کشورها به‌طور قابل توجهی به شرایط اقتصادی، اجتماعی، و قانونی هر کشور بستگی دارد. در کشورهای در حال توسعه، این کسب‌وکارها سهم قابل توجهی از GDP را تشکیل می‌دهند و به‌ویژه در ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری مؤثر هستند. در کشورهای توسعه‌یافته، اگرچه این سهم کمتر است، ولی همچنان نقش مهمی در ایجاد نوآوری و رقابت در بازار ایفا می‌کنند.

۵-۱. کشورهای در حال توسعه

در اقتصادهای نوظهور، بخش غیررسمی نقش حیاتی در اشتغال‌زایی و توزیع کالا و خدمات دارد و گاه تا ۳۰ درصد یا بیشتر از GDP را به خود اختصاص می‌دهد. ویژگی‌های مشترک این کشورها عبارت‌اند از محدودیت‌های ساختاری در بازار کار رسمی، مهاجرت گسترده داخلی، و نبود نظام‌های مالیاتی فراگیر.

■ **هند:** در دوره ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲ حدود ۴۵ تا ۵۰ درصد GDP از طریق فعالیت‌های غیررسمی شکل گرفته‌است که بخش قابل توجهی از آن مربوط به فروشندگان خیابانی و کسب‌وکارهای سیار در شهرهای بزرگ همچون بمبئی و دهلی است.^۱

■ **آفریقای جنوبی:** سهم اقتصاد غیررسمی حدود ۳۰ درصد در سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲ برآورد شده که کسب‌وکارهای سیار، به‌ویژه در حومه شهرها، نقش برجسته‌ای در آن ایفا می‌کنند.^۲

■ **مکزیک:** فعالیت‌های غیررسمی، نظیر بازارهای خیابانی و فروشندگان محلی، در سال ۲۰۲۲ بیش از ۲۴٫۴ درصد تولید ناخالص داخلی را شامل می‌شد؛ با گستردگی در مناطق شهری و روستایی.^۳

در این کشورها، مشاغل سیار نه تنها در پاسخ به نیازهای اولیه مردم نقش دارند، بلکه در نبود حمایت‌های رسمی، به ابزاری برای کاهش بیکاری، گسترش دسترسی به کالاها و تحریک مصرف داخلی تبدیل شده‌اند.

۵-۲. کشورهای توسعه‌یافته

در کشورهایی با نظام اقتصادی ساختارمند و نهادهای مالیاتی و نظارتی قدرتمند، سهم کسب‌وکارهای غیررسمی به‌طور قابل توجهی کمتر است؛ با این حال، همچنان بخش مهمی از اقتصاد شهری را به خود اختصاص می‌دهد، به‌ویژه در حوزه‌های خدماتی، غذایی و خرده‌فروشی‌های نوآورانه.

■ **آلمان:** سهم اقتصاد غیررسمی این کشور از GDP در سال ۲۰۲۳ حدود ۱۰ درصد بوده که شامل مشاغل سیار با مجوزهای قانونی و نظارت بهداشتی می‌شد.^۴

■ **ایالات متحده:** بر اساس برآورد اداره تحلیل اقتصادی ایالات متحده سهم اقتصاد غیررسمی از GDP در سال ۲۰۲۳ بین ۸ تا ۱۲ درصد تخمین زده می‌شود. کسب‌وکارهای سیار همچون کامیون‌های غذا، مشاغل خانگی و فریلنسرها^۵ (خویش‌فرمایان) در این بخش فعال‌اند.^۶

1. eghtesaad24.ir

2. economic.mfa.ir

3. text2fa.ir

4. fa.tradingeconomics.com

5. Freelancer

6. https://utofx.com

- **بریتانیا:** اقتصاد غیررسمی بریتانیا در سال ۲۰۲۱ حدود ۷ تا ۱۰ درصد از تولید ناخالص داخلی را شامل می‌شد؛ مشاغل سیار معمولاً در قالب بازارهای خیابانی یا فروش فصلی فعالیت دارند و تحت نظارت رسمی هستند.
- در این کشورها، کسب‌وکارهای سیار بیشتر به‌عنوان مکملی برای اقتصاد رسمی عمل می‌کنند؛ با رعایت استانداردهای ایمنی، دریافت مجوزهای قانونی، و حضور در رویدادهای عمومی، این مشاغل نقشی در افزایش تنوع خدمات شهری و تقویت کارآفرینی ایفا می‌کنند.

۶. بررسی تطبیقی قوانین و مقررات مربوط به فعالیت دست‌فروشی و فروش سیار در کشورهای مختلف جهان

فعالیت‌های دست‌فروشی و فروش سیار در سطح جهانی دارای چارچوب‌های قانونی و اجرایی متفاوتی هستند که این تفاوت‌ها عمدتاً ناشی از شرایط فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاست‌های حاکمیتی هر کشور است. در حالی که برخی دولت‌ها این نوع کسب‌وکارها را به‌عنوان بخشی رسمی از اقتصاد شهری پذیرفته‌اند، دیگر کشورها با نگاه محدودکننده‌تری به آن می‌نگرند. در ادامه، سیاست‌ها و مقررات حاکم بر این نوع فعالیت‌ها در کشورهای منتخب بررسی می‌شود:

۶-۱. آلمان

- فعالیت دست‌فروشی در آلمان به‌صورت رسمی و تحت نظارت دولت انجام می‌شود.
- صدور مجوزهای خاص برای فعالیت در اماکن عمومی مشروط به پرداخت هزینه و رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت صورت می‌گیرد.
- فروشندگان سیار موظف به ثبت در سیستم مالیاتی و پرداخت مالیات بر فروش هستند.

۶-۲. ایالات متحده آمریکا

- مقررات مربوط به فروش سیار در سطح ایالت‌ها و حتی شهرها متفاوت است.
- در برخی مناطق، مجوزهای روزانه یا ماهانه صادر می‌شود که محدودیت‌هایی در زمینه محل فروش و نوع کالاها دارد.
- دست‌فروشی به‌عنوان بخشی از کسب‌وکارهای کوچک مورد حمایت برخی نهادهای محلی قرار گرفته است.

۳-۶. بریتانیا

- نظارت سخت‌گیرانه‌ای بر حوزه‌های مجوزدهی، ایمنی و بهداشت به‌ویژه در زمینه فروش مواد غذایی اعمال می‌شود.
- مجوزهای فعالیت توسط شوراها محلی صادر می‌گردد و شرایط مشخصی دارد.
- ثبت نام مالیاتی و پرداخت مالیات الزامی است.

۴-۶. ژاپن

- فعالیت دست‌فروشی در گذشته غیرقانونی تلقی می‌شده اما اکنون در برخی مناطق با رعایت ضوابط خاص مجاز شمرده می‌شود.
- الزام به رعایت زمان بندی، محل تعیین شده و دریافت مجوز وجود دارد.
- ثبت نام مالیاتی و پیروی از مقررات مالیاتی شرط قانونی بودن فعالیت است.

۵-۶. هند

- دست‌فروشی بخش مهمی از اقتصاد غیررسمی محسوب می‌شود.
- «قانون تنظیم دست‌فروشی» مصوب ۲۰۱۴ حمایت قانونی از فروشندگان را تضمین می‌کند.
- ایجاد کمیته‌های محلی برای ساماندهی و ثبت نام دست‌فروشان و جلوگیری از اخراج‌های غیرقانونی در نظر گرفته شده است.

۶-۶. چین

- مقررات فروش سیار بسته به شهر و منطقه متفاوت است.
- فعالیت دست‌فروشی در برخی کلان‌شهرها نظیر پکن و شانگهای با محدودیت زمانی و مکانی مجاز است.
- مجوزدهی، رعایت استانداردهای ایمنی و ثبت نام مالیاتی الزامی است.

۷-۶. فرانسه

- مقررات توسط نهادهای محلی تعیین می‌شود و شامل صدور مجوزهای موقت و مشروط است.
- پرداخت مالیات و ثبت نام مالیاتی الزامی بوده و در برخی مناطق حمایت‌های مالیاتی اعمال می‌گردد.

در مجموع، فعالیت دست‌فروشی و کسب‌وکارهای سیار در بیشتر کشورها از چارچوب‌های قانونی منسجمی برخوردارند و به‌عنوان بخشی از اقتصاد شهری پذیرفته شده‌اند. الزام به دریافت مجوز، رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت، و پیروی از نظام مالیاتی از جمله موارد مشترک در سیاست‌گذاری این حوزه است. در مقابل، در کشورهایی مانند ایران، این فعالیت‌ها غالباً در قالب غیررسمی صورت می‌گیرد و نیازمند تدوین و اجرایی‌سازی مقررات جامع‌تری است.

۷. تحلیل جایگاه دست‌فروشی و فروش سیار در ایران

۱-۷. بررسی قوانین دست‌فروشی و فروش سیار در ایران

دست‌فروشی خیابانی، به‌ویژه در شهرهای بزرگ ایران، یکی از شاخص‌ترین جلوه‌های اقتصاد غیررسمی است که با سرمایه‌اندک، انعطاف‌پذیری بالا و دسترسی مستقیم به مصرف‌کننده، همواره بخشی از معیشت اقشار کم‌درآمد را تأمین کرده است. با این حال، فقدان یک چارچوب قانونی یکپارچه، برخورد سلیقه‌ای دستگاه‌های اجرایی و تداخل وظایف میان نهادهای ذی‌ربط به‌گونه‌ای که گاه متضادند، زمینه را برای بروز چالش‌های متعدد فراهم آورده است.

دست‌فروشی در ایران یکی از چالش‌های مهم در زمینه اقتصاد شهری و مدیریت فضاهای عمومی است. این فعالیت به‌طور رسمی در چارچوب قوانین ایران تعریف نشده، اما به دلیل آثار اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی آن، برخی قوانین و مقررات به‌صورت غیرمستقیم بر آن تأثیرگذار بوده و در برخی موارد نیز شهرداری‌ها به‌عنوان نهاد اجرایی مسئول نظارت و ساماندهی دست‌فروشان هستند. در برخی از قوانین و مقررات کلیدی کشور هم به موضوعات دست‌فروشی اشاره شده است.

برای ساماندهی فعالیت دست‌فروشان، پنج قانون اصلی در سطح ملی و محلی وجود دارد:

۱-۱-۷. قانون شهرداری‌ها (مصوب ۱۳۳۴)

قانون شهرداری‌ها نخستین و مهم‌ترین چارچوب قانونی در ایران است که استفاده از معابر و فضاهای شهری را تابع مجوز شهرداری کرده است. مطابق ماده ۵۵ این قانون، هرگونه معامله یا عرضه کالا در معابر عمومی بدون اخذ مجوز از شهرداری، تخلف محسوب می‌شود و دستگاه‌های شهری مجازند بساط دست‌فروشان را جمع‌آوری و آنان را جریمه کنند. رویه فعلی صدور مجوزها نیز معمولاً در دو مرحله انجام می‌پذیرد: ابتدا متقاضی باید با مراجعه به سرای محلات یا دفاتر خدمات الکترونیک شهری، فرم تقاضای مجوز را تکمیل و نشانی محل فعالیت را مشخص کند، سپس پس از تأیید کارشناسان فنی و پرداخت هزینه‌های تعیین شده،

کارت شناسایی و برچسب مجوز به وی تحویل داده می‌شود. در عمل، این فرآیند با طولانی شدن روند اداری، ناهماهنگی میان مناطق مختلف شهری و وجود ضوابط متغیر باعث شده دست‌فروشان برخی مناطق بدون مجوز فعالیت کنند و ناچار شوند هزینه‌های غیررسمی پرداخت کنند.

۷-۱-۲. قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان (مصوب ۱۳۷۷)

این قانون در وهله اول با هدف تضمین حقوق مصرف‌کننده در بازارهای رسمی تصویب شد، ولی مواد کلی آن بر کسب و کارهای غیررسمی نیز قابل تسری است. براساس این مصوبه، عرضه‌کنندگان کالا و خدمات موظفاند اطلاعات دقیق کالا (از جمله قیمت، تاریخ تولید و انقضا) را به‌طور شفاف در معرض دید مشتری قرار دهند و در صورت بروز خسارت، امکان مرجوع یا تعویض کالا را فراهم سازند. نظارت بر اجرای این قانون بر عهده سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان و ادارات صنعت، معدن و تجارت استان‌هاست. در حوزه دست‌فروشی خیابانی، ضعف در اعمال نظارت‌های دوره‌ای باعث شده کالاهای غیراستاندارد یا تاریخ‌گذشته با قیمتی بالا عرضه شوند و حقوق مصرف‌کنندگان نقض گردد. برخی کارشناسان معتقدند لازم است آیین‌نامه‌ای اختصاصی برای بازارهای سیار تدوین شود تا ضمانت اجرایی مؤثرتری برای نظارت بر عرضه کالاهای مصرفی فراهم آید.

۷-۱-۳. قانون حفاظت از فضای سبز و معابر عمومی (مصوب ۱۳۳۹)

این قانون با محوریت جلوگیری از اشغال غیرمجاز معابر تصویب شد و در آن «سد معبر» به‌صراحت جرم شناخته شده است. شهرداری‌ها مجازند علاوه بر جمع‌آوری بساط دست‌فروش، علت سد معبر را به‌صورت کتبی ابلاغ و در صورت تکرار، اقدامات انضباطی تری مانند جریمه بیشتر یا ممنوعیت فعالیت صادر کنند. با این حال، تداخل وظایف شهرداری و نیروی انتظامی در برخورد با دست‌فروشان به‌ویژه در ساعات اوج ترافیک و پیاده‌روهای پرتردد، به برخوردهای نامنظم و سلیقه‌ای منجر شده است. از سوی دیگر، نبود مکان‌های موقت یا بازارچه‌های جایگزین باعث شده دست‌فروشان پس از جمع‌آوری بساط، به نقاط دیگر شهر هجوم ببرند و این چرخه ناپایدار همچنان ادامه یابد.

۷-۱-۴. قانون شهرداری‌ها و تخلفات ساختمانی (مصوب ۱۳۹۴)

در اصلاحیه جدید قانون شهرداری‌ها، برخی فعالیت‌های تجاری غیرمجاز از جمله نصب سازه‌های موقت بدون جواز ساخت در معابر عمومی تحت عنوان «تخلفات ساختمانی» تعریف شده‌اند. کمیسیون‌های ماده ۱۰۰ موظفند به تخلفات رسیدگی و ضمن صدور حکم قلع و قمع، برای متخلفان جریمه نقدی تعیین کنند. در این حوزه، کارشکنی و طولانی کردن صدور مجوزها باعث شده دست‌فروشان بدون راه قانونی برای ساماندهی بساط خود،

ناگزیر به نصب سازه‌های موقت غیرقانونی شوند. ضعف متولیان محلی در تسهیل روند قانونی و نبود تسهیلات مناسب برای رسمی‌سازی این فعالیت‌ها، به گسترش ساخت‌وسازهای غیرمجاز در پیاده‌روها انجامیده است.

۷-۱-۵. آیین‌نامه‌های بهداشتی و ایمنی فروش مواد غذایی سیار

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی با صدور دستورالعمل‌های بهداشتی، مجموعه الزامات فنی برای عرضه مواد غذایی در مکان‌های عمومی را تعیین کرده است. بر اساس این دستورالعمل‌ها، فروشندگان موظف‌اند در سامانه سیب وزارت بهداشت ثبت‌نام کنند، گواهی دوره‌ای مراجع بهداشتی را اخذ نمایند و از تجهیزات استاندارد مانند کانتینرهای ضدزنگ و وسایل نگهداری دما استفاده کنند. با این حال، فقدان بازرسی‌های منظم و برخورد قاطع باعث شده بسیاری از دست‌فروشان بدون رعایت اصول بهداشتی فعالیت کنند و خطرات مسمومیت غذایی برای مصرف‌کنندگان افزایش یابد. در جدول (۴) جمع‌بندی قوانین اصلی مرتبط با کسب‌وکارهای دستفروشی کشور نمایش داده شده است.

جدول (۴). قوانین اصلی مرتبط با کسب‌وکارهای دستفروشی در سطح ملی و محلی

ردیف	قانون / مصوبه	سال تصویب	حوزه کاربرد	نکات کلیدی	مجازات‌ها
۱	قانون شهرداری‌ها	۱۳۳۴	استفاده از معابر عمومی	الزام اخذ مجوز از شهرداری برای فعالیت در معابر	جریمه نقدی و جمع‌آوری کالا
۲	قانون حفاظت از فضای سبز و معابر عمومی	۱۳۳۹	جلوگیری از سد معبر و اشغال غیرمجاز معابر	ممنوعیت اشغال معابر بدون مجوز	ضبط بساط و پرداخت جریمه
۳	قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان	۱۳۷۷	رعایت حقوق و ایمنی مصرف‌کننده در بازارهای رسمی و غیررسمی	تضمین کیفیت، قیمت منصفانه و اطلاع‌رسانی به مصرف‌کننده	پیگرد قانونی و جریمه
۴	قانون شهرداری‌ها و تخلفات ساختمانی	۱۳۹۴	تنظیم مقررات ساخت و ساز و جلوگیری از تصرف معابر	تعریف آسیب‌زدن به فضاهای عمومی به عنوان تخلف	مجازات انتظامی و جریمه
۵	آیین‌نامه‌های بهداشتی و ایمنی مواد غذایی سیار	۱۳۹۶	استانداردسازی فروش مواد غذایی در مکان‌های عمومی	الزامات نگهداری، پخت و عرضه بهداشتی	پلمب محل و ضبط تجهیزات

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۲-۷. بررسی مقررات اجرایی دستفروشی و فروش سیار در ایران

همانطور که گفته شد در ایران، کسب‌وکارهای دستفروشی و فروش سیار به‌عنوان بخشی از اقتصاد غیررسمی فعالیت می‌کنند و به دلیل ماهیت غیررسمی این نوع کسب‌وکارها، قوانین و مقررات مربوط به آن‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و غالباً پراکنده و غیرمستقیم هستند. با این حال، در برخی از موارد مقررات اجرایی برای تنظیم این فعالیت‌ها وجود دارد که بیشتر توسط نهادهای شهری مانند شهرداری‌ها، پلیس و دیگر ارگان‌های دولتی وضع و اجرا می‌شود:

۱-۲-۷. مقررات شهرداری‌ها

شهرداری‌ها در اکثر شهرهای ایران برای دستفروشی‌ها مقررات خاصی وضع کرده‌اند. این مقررات معمولاً به‌منظور حفظ نظم شهری، جلوگیری از اختلال در ترافیک و حفظ فضای شهری وضع می‌شود.

- **اخذ مجوز فعالیت:** برای فعالیت در برخی از معابر عمومی، دست‌فروشان باید مجوز از شهرداری یا سایر نهادهای ذی‌ربط اخذ کنند. این مجوز معمولاً برای مکان‌ها و زمان‌های خاص صادر می‌شود.
- **محدودیت در مکان‌ها:** در بسیاری از مناطق شهری، دست‌فروشان موظف به فعالیت در مکان‌های خاص و تعیین‌شده توسط شهرداری هستند. برای مثال، در بعضی از مناطق شهر، دستفروشی‌ها فقط در خیابان‌های خاص یا در بازارهای هفتگی مجاز به فعالیت هستند.
- **محدودیت‌های زمانی:** در برخی از شهرها، دست‌فروشان فقط در ساعات خاصی مجاز به فعالیت هستند. این ساعات معمولاً در خارج از ساعات شلوغی ترافیک یا در زمان‌هایی که تردد کمتر است، تعیین می‌شود.
- **قوانین مربوط به بهداشت و ایمنی:** دست‌فروشان به‌ویژه در زمینه فروش مواد غذایی، موظف به رعایت استانداردهای بهداشتی هستند. شهرداری‌ها و وزارت بهداشت نظارت‌هایی در این زمینه انجام می‌دهند تا از سلامت و ایمنی کالاهای فروخته‌شده اطمینان حاصل شود.

۲-۲-۷. مقررات پلیس و نیروهای انتظامی

پلیس و نیروهای انتظامی نیز نظارت‌هایی بر فعالیت‌های دست‌فروشان دارند. در بسیاری از مواقع، دست‌فروشان ممکن است با برخوردهای انتظامی مواجه شوند، به‌ویژه اگر فعالیت‌های آن‌ها در مناطق ممنوعه یا بدون مجوز باشد.

- **جریمه و جمع‌آوری کالاها:** در صورتی که دست‌فروشان در مکان‌های ممنوعه یا بدون مجوز فعالیت کنند، پلیس ممکن است اقدام به جریمه یا جمع‌آوری کالاهای آن‌ها کند.

- **برخورد با مزاحمت‌ها:** در صورتی که دست‌فروشی‌ها موجب مزاحمت برای ترافیک، امنیت عمومی، یا کسب‌وکارهای دیگر شوند، پلیس و دیگر نیروهای انتظامی می‌توانند وارد عمل شوند.

۷-۲-۳. مقررات مالیاتی

- دست‌فروشان و کسب‌وکارهای سیار به‌طور معمول از پرداخت مالیات و ثبت رسمی معاف هستند، چرا که در بخش غیررسمی قرار دارند. با این حال، در برخی از موارد، افرادی که در مقیاس وسیع فعالیت می‌کنند یا دارای درآمد قابل توجهی هستند، ممکن است از نظر مالیاتی مورد توجه قرار گیرند.
- **عدم ثبت مالیات:** به‌طور کلی دست‌فروشان مشمول قوانین مالیاتی کشور نمی‌شوند و بنابراین درآمدهای آن‌ها در محاسبات اقتصادی کشور در نظر گرفته نمی‌شود.

۷-۲-۴. مقررات مربوط به کالاهای فروخته‌شده

- کسب‌وکارهای دست‌فروشی که به فروش کالاهای مختلف می‌پردازند، باید از مقررات مربوط به کیفیت و اصالت کالاها پیروی کنند. به‌ویژه در زمینه فروش محصولات غذایی، قوانین بهداشتی و استانداردهایی وجود دارد که دست‌فروشان باید رعایت کنند.

- **کیفیت کالاها:** دست‌فروشان باید اطمینان حاصل کنند که کالاهایی که می‌فروشند از کیفیت لازم برخوردار هستند و موجب آسیب به مصرف‌کننده نمی‌شوند.
- **فروش کالاهای تقلبی:** دست‌فروشان مجاز به فروش کالاهای تقلبی و غیراستاندارد نیستند و باید از ارائه کالاهای غیرمجاز و تقلبی خودداری کنند. نظارت بر این امر توسط سازمان‌های مربوطه مانند سازمان حمایت مصرف‌کنندگان انجام می‌شود.

۷-۲-۵. قوانین مربوط به دست‌فروشی‌های خیابانی و معابر عمومی

- در برخی از شهرها، قوانین خاصی برای دست‌فروشی در خیابان‌ها و معابر عمومی وجود دارد:
- **مناطق ویژه دست‌فروشی:** در برخی از شهرها، شهرداری‌ها مناطقی را برای فعالیت دست‌فروشان تعیین کرده‌اند که آن‌ها می‌توانند در آن‌ها به‌طور قانونی و بدون مزاحمت فعالیت کنند.

۷-۲-۶. ساماندهی دست‌فروشی

- در سال‌های اخیر، برخی از نهادهای دولتی مانند وزارت کشور، شهرداری‌ها و وزارت کار، در تلاش بوده‌اند که دست‌فروشی‌ها را به‌طور قانونی ساماندهی کنند. برای مثال:

- **ایجاد بازارهای دستفروشی مجاز:** در برخی از شهرها، برای دست‌فروشان مکان‌های خاصی برای فروش کالا ایجاد شده است.
- **همکاری با کسب‌وکارهای کوچک و متوسط:** در برخی از طرح‌ها، دست‌فروشان تشویق می‌شوند که کسب‌وکارهای خود را ثبت کنند و از مزایای مالیاتی و حمایتی برخوردار شوند.

کسب‌وکارهای دستفروشی و فروش سیار در ایران عمدتاً تحت قوانین غیررسمی قرار دارند و بیشتر در بخش غیررسمی اقتصاد کشور فعالیت می‌کنند. با این حال، شهرداری‌ها، پلیس و نهادهای مختلف نظارتی اقداماتی برای مدیریت و کنترل این فعالیت‌ها دارند. این قوانین بیشتر به منظور نظارت بر مکان‌های فعالیت، ساعت‌های فروش، رعایت بهداشت و ایمنی و جلوگیری از مزاحمت‌های اجتماعی وضع شده‌اند. همچنین، تلاش‌های مختلفی برای ساماندهی دستفروشی‌ها و تبدیل آن‌ها به فعالیت‌های قانونی و ثبت‌شده در حال انجام است.

۷-۳. بررسی چالش‌های دستفروشی در ایران

۷-۳-۱. چالش‌های حقوقی و اجرایی در زمینه دستفروشی در ایران

۷-۳-۱-۱. فقدان نظام حقوقی مشخص برای فعالیت‌های غیررسمی

دستفروشی در ایران فاقد تعریف حقوقی جامع، منسجم و مستند در قوانین جاری است. این خلأ قانونی، زمینه‌ساز تصمیم‌گیری‌های موردی و اعمال سلیقه‌های فردی توسط مراجع محلی و شهری شده است. نبود آیین‌نامه رسمی در مورد نحوه فعالیت، نظارت، ساماندهی و حمایت، مانع توسعه این مدل کسب‌وکار به شکل اصولی و قانونی گردیده است.

۷-۳-۱-۲. نگاه حذف‌محور نهادهای شهری به جای رویکرد حمایتی

اکثر شهرداری‌ها فعالیت دست‌فروشان را به‌عنوان عامل مزاحم در فضای شهری تلقی کرده و با اعمال سیاست‌های قهری نظیر جمع‌آوری و برخورد قضایی مواجه می‌شوند. در حالی که این گروه می‌تواند به‌عنوان یک منبع درآمد برای افشار آسیب‌پذیر و فرصت اشتغال‌زایی در شرایط رکود اقتصادی در نظر گرفته شود.

۷-۳-۱-۳. ضعف در قوانین و مقررات مرتبط با نظارت بهداشتی و حفظ سلامت عمومی

نبود نظارت ساختاریافته، استانداردهای بهداشتی و زیرساخت‌های مناسب برای نگهداری و عرضه مواد خوراکی توسط دست‌فروشان، به افزایش خطرات زیستی در سطح شهرها منجر شده است. ایجاد آلودگی بصری، تولید زباله، و فروش مواد غذایی در شرایط غیرایمن از جمله تبعات این عدم نظارت است.

۷-۳-۱-۴. تضاد منافع با کسب‌وکارهای رسمی و نبود عدالت اقتصادی

از نظر فعالان و متولیان ارائه مجوز کسب‌وکارهای رسمی، عدم پرداخت مالیات، اجاره‌بها و هزینه‌های جانبی توسط دست‌فروشان موجب شکل‌گیری فضای رقابت نابرابر با کسب‌وکارهای رسمی شده است. این امر اگرچه منجر به ارزان‌تر شدن قیمت کالاها برای مصرف‌کننده می‌شود، ولی در نگاه نهادها و سازمان‌های صنفی رسمی (متولیان ارائه مجوز کسب‌وکار رسمی)، فعالیت کسب‌وکارهای غیررسمی نوعی تهدید برای منافع اقتصادی آنان تلقی می‌گردد. قدرت بالای تشکل‌های صنفی و اتاق‌های بازرگانی در سیاست‌گذاری اقتصادی، نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در تقابل با فعالیت‌های دست‌فروشی دارد.

۷-۳-۲. پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی ناشی از دست‌فروشی در ایران

۷-۳-۲-۱. ناهماهنگی سیاستی میان دستگاه‌های اجرایی

نبود همگرایی و وحدت رویه میان شهرداری‌ها، نهادهای نظارتی و اجرایی، موجب آشفتگی در نحوه برخورد با دست‌فروشان شده است. در برخی مناطق سیاست‌های حذف، و در برخی دیگر، برنامه‌های ساماندهی اجرا می‌شود؛ که منجر به کاهش اعتماد عمومی و گسترش فعالیت‌های غیرقانونی شده است.

۷-۳-۲-۲. اخلال در نظم شهری و ایجاد سد معبر

استقرار دست‌فروشان در مکان‌های عمومی و غیرمجاز، منجر به کاهش کیفیت عبور و مرور شهری، اختلال در جریان ترافیک، و محدود شدن دسترسی مردم به فضاهای عمومی شهری شده است. این مشکل در مناطقی با تراکم بالای جمعیت بیشتر مشهود است.

۷-۳-۲-۳. تهدید سلامت عمومی در نبود زیرساخت‌های بهداشتی

دست‌فروشان در تهیه، نگهداری و عرضه خوراکی‌ها، اغلب بدون رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی فعالیت دارند. این موضوع نه تنها سلامت خریداران را تهدید می‌کند، بلکه در صورت شیوع بیماری‌ها، هزینه‌های درمانی و اجتماعی را نیز افزایش می‌دهد.

۷-۳-۲-۴. محرومیت از حقوق اجتماعی و اقتصادی

با توجه به اینکه دست‌فروشی جزو فعالیت‌های غیررسمی محسوب می‌شود، فعالان این حوزه از مزایای حمایتی نظیر بیمه درمانی، بازنشستگی، حمایت‌های مالی، آموزش‌های شغلی و امنیت شغلی بی‌بهره‌اند. این موضوع در بلندمدت موجب تضعیف سرمایه انسانی و گسترش فقر ساختاری در اقشار پایین جامعه خواهد شد.

در مجموع، دست‌فروشی در ایران نیازمند بازنگری سیاست‌گذاری، اصلاح ساختارهای اجرایی، ایجاد بسترهای قانونی جامع، و ارتقاء فرهنگ عمومی پیرامون کسب‌وکارهای سیار است. اتخاذ رویکردی مشارکتی

میان نهادهای دولتی، شهرداری‌ها، تشکل‌های صنفی و خود دست‌فروشان می‌تواند زمینه‌ساز ارتقاء کیفیت خدمات، حفظ حقوق شهروندی و تبدیل این فعالیت‌ها به بخش مؤثر و پایدار اقتصاد شهری شود.

۷-۳-۳. پیامدهای منفی کسب‌وکارهای سیار بر اقتصاد کشور

در کنار مزایای متعدد، کسب‌وکارهای سیار می‌توانند چالش‌هایی نیز در سطوح اقتصادی و اجتماعی ایجاد کنند که نیازمند سیاست‌گذاری دقیق است. یکی از مهم‌ترین مسائل، فقدان ساختار مالیاتی مناسب برای این مشاغل است؛ فعالیت در اقتصاد غیررسمی موجب کاهش درآمدهای دولتی و محدودیت در سرمایه‌گذاری‌های عمومی می‌شود. همچنین عدم بهره‌مندی فعالان این حوزه از حمایت‌های قانونی مانند بیمه‌های درمانی و اجتماعی، آن‌ها را در برابر بحران‌های شغلی آسیب‌پذیر می‌کند.

در بعد رقابت اقتصادی، حذف هزینه‌های ثابت برای کسب‌وکارهای سیار ممکن است به ایجاد رقابت ناعادلانه با فروشگاه‌های رسمی منجر شود؛ این تفاوت در هزینه‌ها، فشار مضاعفی بر کسب‌وکارهای قانونی وارد می‌کند و تعادل بازار را برهم می‌زند. از منظر بهداشت و ایمنی نیز، نبود نظارت‌های دقیق ممکن است به عرضه کالاهایی با کیفیت پایین یا ناسالم بیانجامد که سلامت مصرف‌کنندگان را تهدید می‌کند. علاوه بر این، فعالیت‌های فاقد مدیریت زیست‌محیطی، همچون دفع غیراصولی زباله‌های تولیدی، آسیب‌هایی به محیط زیست وارد می‌نماید.

بنابراین، در حالی که کسب‌وکارهای سیار نقش مهمی در اشتغال‌زایی، پویایی اقتصادی و عدالت فضایی دارند، لازم است دولت‌ها با تدوین مقررات هوشمندانه، ایجاد سازوکارهای حمایتی و نظارت مؤثر، از مزایای این مشاغل بهره‌برداری کنند و از پیامدهای منفی آن‌ها جلوگیری نمایند. تلفیق انعطاف‌پذیری اقتصاد غیررسمی با اصول اقتصاد رسمی می‌تواند بستری پایدار، فراگیر و متوازن برای توسعه اقتصادی کشورها فراهم کند.

۷-۴. تحلیل اثرگذاری کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی بر شاخص‌های کلان اقتصادی ایران

در چارچوب اقتصاد ایران، کسب‌وکارهای سیار و دست‌فروشی به‌رغم ماهیت غیررسمی، نقش مؤثری در تأمین معیشت، تحرک بازار و پایداری اجتماعی ایفا می‌کنند. این فعالیت‌ها، به‌ویژه در شرایط رکود اقتصادی و ضعف اشتغال رسمی، به‌عنوان یکی از اهرم‌های غیررسمی توسعه اقتصادی و اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرند. اثرات این کسب‌وکارها بر شاخص‌هایی چون اشتغال، درآمد، رقابت بازار، عدالت اقتصادی و تولید ملی، نشان‌دهنده ظرفیت‌های پنهان بخش غیررسمی در تحول‌سازی اقتصاد کلان کشور است.

۷-۴-۱. اشتغال‌زایی و تعدیل بیکاری ساختاری

در شرایطی که بازار کار رسمی با چالش‌هایی نظیر کاهش ظرفیت جذب، دشواری ورود به مشاغل تخصصی و تمرکزگرایی در حوزه اشتغال مواجه است، کسب‌وکارهای سیار به‌عنوان مکانیسمی جایگزین و مکمل برای رفع نیازهای اشتغالی عمل می‌کنند. این فعالیت‌ها عمدتاً توسط افراد فاقد تحصیلات عالی، زنان سرپرست خانوار، جوانان جویای کار و مهاجران داخلی شکل می‌گیرند. انعطاف‌پذیری بالا، نیاز کم به سرمایه اولیه و عدم نیاز به مدارک رسمی، موجب جذب نیروی کار حاشیه‌ای و کاهش نرخ بیکاری در مناطق کم‌برخوردار شده است.

۷-۴-۲. نقش غیرمستقیم در تولید ناخالص داخلی (GDP)

اگرچه سهم کسب‌وکارهای سیار به‌صورت رسمی در محاسبه GDP لحاظ نمی‌شود، اما تأثیر آن‌ها بر تحریک تقاضای مصرفی، چرخش کالا، و فعالیت‌های پشتیبان اقتصادی، قابل ملاحظه است. این کسب‌وکارها با ارائه خدمات سریع، فروش محصولات ارزان، و حضور فعال در بازارهای محلی، به افزایش حجم معاملات روزانه و رشد تولید خرد کمک کرده و موجب پویایی اقتصادی در سطح شهری و روستایی می‌شوند.

۷-۴-۳. فقرزدایی و توانمندسازی اقتصادی

کسب‌وکارهای دست‌فروشی به‌عنوان یکی از کانال‌های درآمدی مستقل برای اقشار کم‌درآمد، نقش مؤثری در کاهش فقر و تقویت امنیت اقتصادی خانوار دارند. این نوع فعالیت‌ها در مناطق فاقد زیرساخت اشتغال رسمی، به‌عنوان منبع پایدار درآمد، موجب ارتقاء شاخص‌های معیشتی، تقویت تاب‌آوری اقتصادی و کاهش وابستگی به نظام‌های حمایتی می‌گردند. همچنین، با فراهم‌سازی فرصت‌های اقتصادی برای گروه‌های آسیب‌پذیر، زمینه‌ساز ارتقاء عدالت اجتماعی هستند.

۷-۴-۴. توسعه رقابت در بازار و تعدیل قیمت‌ها

حضور کسب‌وکارهای سیار در محیط بازار، باعث افزایش رقابت بین عرضه‌کنندگان و تعدیل قیمت کالاها می‌شود. این کسب‌وکارها با ارائه محصولاتی مشابه با نرخ‌هایی کمتر از واحدهای رسمی، قدرت خرید اقشار متوسط و ضعیف را افزایش می‌دهند. از سوی دیگر، فشار رقابتی وارد شده موجب تحریک کسب‌وکارهای رسمی برای بهبود کیفیت، اصلاح سیاست‌های قیمت‌گذاری و ارتقاء خدمات شده است.

۷-۴-۵. ظرفیت‌سازی برای درآمدهای مالیاتی بالقوه

با وجود قرارگیری خارج از نظام مالیاتی رسمی، کسب‌وکارهای سیار در صورت طراحی سازوکارهای انعطاف‌پذیر و حمایتی، قابلیت جذب به اقتصاد رسمی را دارند. تدوین سیاست‌هایی نظیر صدور مجوزهای ساده، تسهیل ثبت فعالیت، آموزش مالیاتی و ارائه مشوق‌های مشارکتی، زمینه‌ساز توسعه پایدار و افزایش درآمدهای دولت از طریق مالیات‌ستانی هدفمند خواهد بود.

۷-۴-۶. چالش‌های حقوقی و فقدان حمایت نهادی

عدم رسمیت قانونی این فعالیت‌ها موجب محرومیت فعالان آن از خدمات حمایتی نظیر بیمه، بازنشستگی، تسهیلات بانکی و بهداشت حرفه‌ای شده است. همچنین، خلأهای نظارتی در حوزه سلامت عمومی، ایمنی کالا، و حقوق مصرف‌کننده، باعث افزایش آسیب‌پذیری بازار و کاهش اعتماد عمومی می‌شود. این چالش‌ها ضرورت اصلاح ساختار حقوقی و طراحی چارچوب‌های حمایتی مناسب را دوجندان می‌کند.

۷-۴-۷. تقویت بنگاه‌های کوچک، تولیدکنندگان بومی و اقتصاد منطقه‌ای

کسب‌وکارهای سیار نقش مهمی در تقویت زنجیره عرضه محصولات محلی، صنایع دستی، فرآورده‌های کشاورزی و تولیدات خانگی ایفا می‌کنند. این فعالیت‌ها با کوتاه‌سازی مسیر تولید تا مصرف، افزایش سودآوری تولیدکنندگان خرد، حفظ فرهنگ تولید منطقه‌ای و ارتقاء اقتصاد مقاومتی همراه هستند. حضور فعال در بازارهای شهری، نمایشگاه‌ها و معابر عمومی، موجب معرفی محصولات بومی و تقویت جایگاه اقتصادی آن‌ها می‌شود.

کسب‌وکارهای دست‌فروشی و سیار با بهره‌مندی از ویژگی‌هایی چون انعطاف‌پذیری، دسترسی گسترده، و هزینه پایین راه‌اندازی، می‌توانند به‌عنوان یکی از پیشران‌های اقتصاد شهری و غیررسمی در ایران ایفای نقش کنند. با این حال، برای تبدیل این ظرفیت بالقوه به اثرگذاری رسمی و پایدار، نیازمند مجموعه‌ای از مداخلات سیاستی است:

- تدوین چارچوب قانونی شفاف برای ثبت، تداوم فعالیت، نظارت و بازرسی اصولی و فعالان کسب و کارهای دست‌فروشی و فعالیت‌های فروش سیار و همچنین رعایت استانداردهای سلامت، بهداشت و حقوق مصرف‌کنندگان
- طراحی نظام مالیاتی ساده و مشوق محور برای جذب این کسب‌وکارها به اقتصاد رسمی
- ارائه آموزش‌های حقوقی، مالی، و فنی جهت ارتقاء توانمندی صاحبان کسب‌وکار
- ساماندهی فضاهای شهری جهت استقرار قانونی و نظارت‌پذیر این مشاغل
- اتصال هدفمند این کسب‌وکارها به زنجیره تولیدات داخلی و شبکه‌های توزیع
- سوق‌دهی مشاغل زیرمجموعه دستفروشی و فروش سیار به سمت بیمه‌های تامین اجتماعی و بازنشستگی که از ابعاد مختلف برای افراد و شرکت‌های بیمه منافع متعددی در بر دارد.

تحقق این اقدامات، نه تنها موجب ارتقاء شاخص‌های کلان اقتصادی نظیر اشتغال، تولید، درآمد و مصرف خواهد شد، بلکه از منظر عدالت اجتماعی، ارتقاء تاب‌آوری شهری و توسعه اقتصاد غیررسمی به‌عنوان مکملی برای نظام رسمی را رقم خواهد زد.

۸. راهکارهای سیاستی برای ساماندهی کسب‌وکارهای دست‌فروشی در ایران

دست‌فروشی در ایران به‌عنوان بخشی مهم و غیررسمی از اقتصاد شهری، نیازمند بازنگری سیاستی و برنامه‌ریزی جامع است. تبدیل این فعالیت به یک کسب‌وکار قانونمند، منظم و پایدار نه تنها به بهبود شرایط زندگی فروشندگان کمک می‌کند، بلکه منجر به ارتقاء نظم شهری، افزایش سطح رفاه عمومی و کارآمدی اقتصادی خواهد شد. تحقق این هدف نیازمند همکاری بین‌بخشی و اتخاذ رویکردهای مشارکتی میان دولت، شهرداری‌ها، نهادهای صنفی و خود فعالان این حوزه است.

پدیده دست‌فروشی در ایران، با وجود نقشی مهم در تأمین معیشت اقشار آسیب‌پذیر و مشارکت در اقتصاد شهری، با چالش‌های متعدد اجتماعی، قانونی و زیرساختی روبه‌روست. برای مقابله با این مشکلات، تدوین و اجرای راهکارهای جامع و چندبخشی ضروری است. در ادامه، مهم‌ترین رویکردهای اصلاحی و پیشنهادی بررسی می‌شوند:

تدوین چارچوب قانونی مشخص و شفاف: به‌منظور قانون‌مند کردن فعالیت‌های دست‌فروشی، نهادهای تقنینی باید مقرراتی جامع و شفاف تدوین نمایند که شرایط فعالیت، مسئولیت‌ها، حقوق شغلی، و الزامات مجوزدهی را به‌وضوح مشخص کند. این چارچوب می‌تواند به جلوگیری از برخوردهای سلیقه‌ای و افزایش امنیت شغلی کمک کند.

■ **توسعه بازارهای موقت و دائمی سازمان‌یافته:** شهرداری‌ها می‌توانند با طراحی فضاهای اختصاصی و ایمن برای فعالیت دست‌فروشان در نقاط پرتردد شهری (مانند میادین، بازارچه‌ها و مراکز حمل‌ونقل عمومی)، ضمن کاهش سد معبر و ترافیک شهری، بستری برای فعالیت قانونی، نظم شهری و افزایش رضایت عمومی ایجاد کنند.

■ **ارائه آموزش‌های تخصصی و توانمندسازی اقتصادی:** برگزاری دوره‌های آموزشی در حوزه‌های بهداشت عمومی، اصول بازاریابی، مدیریت مالی و آشنایی با حقوق مصرف‌کننده، می‌تواند توان رقابتی و کیفیت خدمات دست‌فروشان را افزایش داده و آن‌ها را برای ورود به بازارهای رسمی آماده سازد.

■ **تدوین استانداردهای بهداشتی و نظارت سازمان‌یافته:** برای ارتقاء سلامت عمومی و کنترل کیفیت کالاها، به‌ویژه در حوزه فروش مواد غذایی، باید استانداردهای بهداشتی روشن تعیین شود و نهادهای ذی‌ربط نظارت دقیق، مستمر و مؤثر بر رعایت آن‌ها داشته باشند.

- تسهیل در ورود به بازار رسمی و حمایت‌های اقتصادی: طراحی سیاست‌های حمایتی از جمله اعطای وام‌های کم‌بهره، مشاوره‌های کسب‌وکار، تسهیل در ثبت قانونی و کاهش فرآیندهای اداری، می‌تواند گذار تدریجی از فعالیت غیررسمی به رسمی را برای دست‌فروشان ممکن سازد و موجب ارتقاء سطح معیشت آن‌ها شود.
- ایجاد هماهنگی بین نهادهای اجرایی: شهرداری‌ها، نیروی انتظامی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، سازمان‌های بهداشتی و سایر نهادهای ذی‌ربط باید با تشکیل کارگروه‌های مشترک و تدوین برنامه‌های هماهنگ، از تعارض‌های نهادی و برخوردهای ناهماهنگ با دست‌فروشان جلوگیری کرده و سیاستی منسجم در سطح ملی و محلی اعمال نمایند.

منابع و مراجع

- پایگاه پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: بررسی تطبیقی قوانین مربوط به ساماندهی مشاغل سیار.
- سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۴)، گذر از اقتصاد غیررسمی به اقتصاد رسمی: اجلاس ۱۰۴ کنفرانس بین‌المللی کار، ۲۰۱۴. دفتر بین‌المللی کار (ژنو). مترجم: مرجانه سلطانی، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، دومین ویژه‌نامه ششمین همایش ملی کار.
- تودارو، مایکل و استیفن اسمیت (۱۳۹۹)، «توسعه اقتصادی»، نشر نگاه دانش
- Ar. Manoj Panwar (2015), Issues and Challenges Faced by Vendors on Urban Streets: A Case of Sonipat City, India, February 2015, Volume 3 Issue 2
- Bromley, R. (2000). Street Vending and Public Policy: A Global Review. International Journal of Sociology and Social Policy, 20(1/2), 1-28.
- Chen, M. A. (2012). The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies. Wiego.
- Cross, J. & Morales, A. (2007). Street Entrepreneurs: People, Place and Politics in Local and Global Perspective. Routledge.
- Recchi, S. (2021). Informal street vending: A comparative literature review. International Journal of Sociology and Social Policy, 41: 805-825.
- Sally Roever And Caroline Skinner, (2016) Street Vendors and Cities, Environment & Urbanization Copyright 2016 International Institute for Environment and Development (Iied).
- Skinner, C. (2019). Including Street Vendors in Urban Plans. Wiego Urban Policies Series
- Un-Habitat (2020). Street Vending in Cities: Planning for Inclusive Urban Economies
- <https://utofx.com>
- <https://fa.tradingeconomics.com>
- <https://text2fa.ir>
- <https://economic.mfa.ir>
- <https://eghtesaad24.ir>

مؤسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی

پژوهشکده توسعه بازرگانی

گروه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی داخلی

تهیه کننده:

داود چراغی

اظهار نظر کنندگان:

امیرحسین مزینی
آتوسا گودرزی

ناظر علمی:

الناز میانندوآبچی

تاریخ انتشار:

بهمن ماه ۱۴۰۴

www.itsr.ir

طراحی و صفحه آرایی:

اداره توانمندسازی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

مدیر:

مهدی کشاورز افشار

صفحه آرا:

هدی اسمعیلی

نسخه چهارم:

۱۴۰۴/۱۱/۱۲